

Визначення поняття «споживач» у конституційному праві

Ю. В. Тищенко

здобувач Інституту законодавства
Верховної Ради України

У статті розглянуто проблеми визначення поняття «споживач» у конституційно-правовому аспекті.

Ключові слова: фізична особа, громадянин, іноземна особа, особа без громадянства, юридична особа, споживач.

В статье рассмотрены проблемы определения понятия «потребитель» в конституционно-правовом аспекте.

Ключевые слова: физическое лицо, гражданин, иностранное лицо, лицо без гражданства, юридическое лицо, потребитель.

This article is devoted to the problems of definition of the concept «the consumer» in the constitutional law.

Keywords: natural person, citizen, foreign person, stateless person, juridical person, consumer.

Споживання – це складне, багатогранне соціально-економічне явище. У сфері дії права воно є об'єктом міжгалузевого регулювання. Прямо чи опосередковано споживчі відносини регулюються нормами різних галузей публічного й приватного права.

Провідну роль у законодавчому забезпеченні прав споживачів відіграє, насамперед, конституційне право. Конституція України містить норми,

безпосередньо спрямовані на регулювання відносин у сфері споживання. Так, у ст. 42 Основного Закону зазначено: «Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів».

Для забезпечення належної реалізації наведеної конституційної норми важливим є питання щодо визначення поняття «споживач». Дослідженню цієї дефініції приділялася певна увага в межах науки цивільного та господарського права. До неї зверталися в своїх дослідженнях такі науковці, як: Л. І. Іваненко, Г. А. Осетинська, О. П. Письменна, Г. Л. Знаменський, С. О. Теньков, О. Ю. Поліщук та ін. Водночас з конституційно-правової точки зору вона не аналізувалася. Зауважимо, що дефініція зазначеного терміна в конституційному законодавстві відрізняється від його визначення в інших галузях національного законодавства.

Тому завданням цієї статті є дослідження проблеми визначення поняття «споживач» у конституційному праві.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає споживача як «особу або організацію, що використовує, споживає якусь продукцію», а споживання – як «використання чогось для задоволення потреб, витрачання» [1].

Конституція України не містить визначення терміна «споживач». Згідно з нею, суб'єктами прав людини або громадянина є, відповідно, кожен або громадянин. Водночас в Основному Законі України говориться і про споживачів – ще один різновид суб'єктів конституційних прав.

Завдання щодо визначення поняття «споживач» полегшується тим, що

його закріплюють чинні законодавчі акти. На наш погляд, законодавчі дефініції задають певну логічність національному законодавству.

Вперше в українському законодавстві термін «споживач» було визначено в Законі Української РСР «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. Згідно з його преамбулою, споживачем визнавався громадянин, який придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб [2].

Слід зауважити, що аналогічне визначення поняття «споживач» містилося і в преамбулі Закону СРСР «Про захист прав споживачів» від 22 травня 1991 р. [3].

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про захист прав споживачів» від 1 грудня 2005 р. було схвалено нову редакцію цього Закону. За пунктом 22 ст. 1 нової редакції Закону України «Про захист прав споживачів» споживач – фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [4].

Визначення поняття «споживач» закріплено і в Угоді про основні напрями співробітництва держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі захисту прав споживачів від 25 січня 2000 р., ратифікованої Законом України від 7 березня 2002 р. Відповідно до статті 1 цієї Угоди, споживач – громадянин, який має намір замовити або придбати чи замовляє, придбаває чи використовує товари (роботи, послуги) виключно для особистих (побутових) потреб, не зв'язаних із здійсненням підприємницької діяльності [5].

Визначення, що міститься в Угоді, відрізняється від закріпленого в Законі України «Про захист прав споживачів».

По-перше, згідно з даним Законом споживачем є «фізична особа», а відповідно до Угоди – «громадянин». Крім того, за Законом споживачем не може бути особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для потреб, пов'язаних виконанням обов'язків найманого працівника. В Угоді таке обмеження відсутнє.

Оскільки відповідно до частини першої ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, положення зазначеної Угоди, в якій міститься визначення поняття «споживач», є нормою не лише міжнародного договору, а й національного законодавства.

Отже, у національному законодавстві містяться визначення поняття «споживач», відмінні одне від одного, що є недоліком.

Як зазначалося, відносини в споживчій сфері регулюються нормами не лише конституційного, а й інших галузей права: цивільного, господарського, адміністративного, кримінального тощо. Тому поняття «споживач» вживається не тільки у Законі України «Про захист прав споживачів», а й у багатьох інших законодавчих актах. Зокрема, воно використовується у 167 законах України, частина з яких не лише вживають це поняття, а й визначають його.

Так, згідно із ст. 1 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» від 24 червня 2004 р., споживач – фізична чи юридична особа, яка отримує або має намір отримати житлово-комунальну послугу [6]. Відповідно до

Закону України «Про хімічні джерела струму» від 23 лютого 2006 р., споживач – юридична або фізична особа, яка використовує хімічні джерела струму або виробу з інтегрованими хімічними джерелами струму [7]. У наведених дефініціях під споживачами розуміються не лише фізичні, а й юридичні особи.

Крім того, у законодавчих актах містяться визначення споживачів конкретного виду продукції чи послуг. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року, споживач реклами – це будь-яка особа або група осіб, на яких спрямована реклама, а особа – будь-яка фізична чи юридична особа [8]. За статтею 1 Закону України «Про видавничу справу» від 5 червня 1997 р. споживачами видавничої продукції визнаються приватні особи, підприємства, установи, організації [9]. Відповідно до Закону України «Про природні монополії» від 20 квітня 2000 р. (ст. 1), споживачем товарів, що виробляються суб'єктами природних монополій, є фізична або юридична особа, яка придбаває товар, що виробляється (реалізується) суб'єктами природних монополій [10]. Згідно зі ст. 25 Закону України «Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 р., споживачами продукції інформаційних агентств є громадяни, юридичні особи, державні органи України та інших держав, які на підставі відповідної угоди з інформаційними агентствами одержують їх інформаційну продукцію [11]. За статтею 1 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 р. споживач питної води – це юридична або фізична особа, яка використовує питну воду для забезпечення фізіологічних, санітарно-гігієнічних, побутових та господарських потреб [12].

У наведених випадках законодавець вважає споживачами фізичних і юридичних осіб.

Термін «споживач» опосередковано визначається і в деяких інших законах. Так, за частиною четвертою ст. 23 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29 листопада 2001 р., об'єднання співвласників багатоквартирного будинку є кінцевим споживачем комунальних послуг. А відповідно до ст. 1 цього Закону, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку – це юридична особа, створена власниками для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання неподільного та загального майна [13]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р., абонент – це споживач телекомунікаційних послуг, який отримує телекомунікаційні послуги на умовах договору, котрий передбачає підключення кінцевого обладнання, що перебуває в його власності або користуванні, до телекомунікаційної мережі [14]. У статті 1 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» від 1 липня 2004 р. визначено, що клієнт – це споживач послуг експедитора (юридична або фізична особа), який за договором транспортного експедирування самостійно або через представника, що діє від його імені, доручає експедитору виконати чи організувати або забезпечити виконання визначених договором транспортного експедирування послуг та оплачує їх, включаючи плату експедитору [15].

Таким чином, в чинному законодавстві не лише містяться різні дефініції досліджуваного поняття, відмінні за суб'єктивним складом, а й використовують

інші терміни в якості його синонімів – «абонент», «клієнт», «пацієнт» (Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я») тощо.

Водночас недоліком національного законодавства, на наш погляд, є те, що поняття «споживач» не визначено у таких базових законодавчих актах, як Цивільний кодекс України і Господарський кодекс України, хоча цей термін у зазначених документах вживається. Зокрема, у Цивільному кодексі України поняття «споживач» використовується у ст. ст. 489, 502, 633, 698, 714, 865 [16]. Значно більше статей Господарського кодексу України вживають даний термін. Це статті 2, 5, 6, 9, 10, 14, 18, 20, 25, 29-31, 34, 39, 44, 76, 128, 178-180, 246, 267, 269, 275, 277, 407 [17].

Значний інтерес для нашого дослідження становить визначення вказаного поняття в законодавстві інших держав та міжнародно-правових актах.

Закони про захист прав споживачів таких країн-учасниць СНД, як Киргизька Республіка, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменістан, Республіка Казахстан, Республіка Вірменія, визначають споживача як громадянина.

Так, наприклад, за ст. 2 Закону Республіки Казахстан «Про захист прав споживачів» від 5 червня 1991 р. споживач – це громадянин, який купує товар і користується роботами та послугами з метою особистого споживання чи використання в приватному господарстві [18].

Законодавство Азербайджанської Республіки для визначення споживача оперує поняттям «особа». Відповідно до ст. 1 Закону Азербайджанської Республіки «Про захист прав споживачів» від 19 вересня 1995 р. споживач – це особа, яка користується, набуває, замовляє або має намір набути чи замо-

вити товари, роботи та послуги для задоволення особистих потреб [19].

Республіка Білорусь та Республіка Молдова використовують у законодавчому визначенні поняття «споживач» термін «фізична особа» [20].

Наприклад, у ст. 1 Закону Республіки Білорусь «Про захист прав споживачів» в редакції від 8 липня 2008 р. передбачено, що «споживач – фізична особа, яка має намір замовити чи придбати або замовляє, придбаває товар (роботу, послугу) чи використовує товар (результат роботи, послуги) виключно для особистих, сімейних, домашніх та інших потреб, не пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності» [21].

У законодавстві країн з розвинутою ринковою економікою під споживачем розуміється особа-непрофесіонал, яка набуває предмети з метою особистого споживання на ринку товарів та послуг. Законодавство Великобританії визначає споживачів як фізичних осіб-непрофесіоналів, які набувають товари або послуги з метою особистого споживання (ст. 12 Закону про несправедливі умови договору 1977 р.). Закон Франції «Про захист та інформацію споживачів продуктів та послуг» від 10 січня 1978 р. встановив систему контролю змісту договорів, стороною в яких є споживачі – не підприємці [22].

Відповідно до ст. 2 Директиви 97/7/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про захист прав споживачів у дистанційних контрактах» від 20 травня 1997 р. поняття «споживач» означає будь-яку фізичну особу, яка в контрактах, які регулюються цією Директивою, діє не в цілях своєї комерційної чи професійної діяльності [23].

Аналіз наведених визначень дозволяє зробити деякі висновки щодо вжи-

вання поняття «споживач» у національному праві.

Цей термін вживається в різних галузях національного права. При цьому, якщо в Конституції України під споживачем розуміється лише фізична особа, то норми деяких інших галузей права, насамперед господарського, поширюються як на фізичних, так і на юридичних осіб, а в деяких випадках – лише на юридичних осіб.

Вважаємо, що в конституційному праві термін «споживач» вживається у значенні, яке відрізняється від його розуміння в цивільному і господарському праві. По-перше, у вказаних галузях права споживачами визнаються не лише фізичні, а й юридичні особи. По-друге, законодавчі акти цивільного і господарського права, визначаючи поняття «споживач», не передбачають обмежень, встановлених у п. 22 ст. 1 Законом України «Про захист прав споживачів», згідно з якими ним може бути фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Отже, можна дійти висновку, що в національному праві поняття «споживач», вживається у широкому значенні – охоплюючи фізичних та юридичних осіб (цивільне та господарське право) та вузькому – розуміючи під ними лише фізичних осіб (конституційне право). Підтвердженням того, що в конституційному праві під споживачами розуміються лише фізичні особи, є те, що про захист прав споживачів йдеться у розд. II Конституції України, який має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Аналіз визначення поняття «споживач» у різних галузях національного законодавства дає підстави стверджувати, що кожна фізична особа, яка визнається споживачем в конституційному законодавстві, визнається ним і в цивільному та господарському законодавствах. Водночас, частина фізичних осіб, які визнаються в останніх споживачами, не вважаються споживачами за конституційним законодавством. Маються на увазі фізичні особи – підприємці та наймані працівники, які придбавають, замовляють, використовують або мають намір придбати чи замовити продукцію для потреб, безпосередньо пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

На нашу думку, український законодавець слушно відмовився від отождоження споживача з громадянином. Адже споживачами є також іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах. Вони відповідно до частини першої ст. 26 Конституції України користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

У визначенні поняття «споживач», закріпленому в Законі України «Про захист прав споживачів», велике значення надається меті, з якою фізична особа придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію. Вона має це робити для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Конституційне законодавство не містить визначення поняття «підприємницька діяльність», як не містять його і Цивільний кодекс та Господарський кодекс України. Частина друга ст. 3 Господарського кодексу України визначає лише поняття «підприємництво», як господарську діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку. Під господарською діяльністю відповідно до ч. 1 ст. 3 цього Кодексу розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Дефініцію поняття «підприємницька діяльність» закріплено в Державному класифікаторі «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» ДК 002:2004, затвердженому Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 97 від 28 травня 2004 р., згідно з п. 2.4.2 якого, підприємницька діяльність – самостійна ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, здійснювана суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [24].

Як уже вказувалося, проблема визначення поняття «споживач» досліджувалася в основному науковцями-цивілістами, серед яких немає єдиної точки зору стосовно цього терміна. Деякі з них пропонують вдосконалити визначення згаданого терміна, інші не бачать у цьому необхідності. Так, на думку Г. А. Осетинської, споживачем має вважатися фізична особа, яка при-

дбає, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) не лише для особистих потреб, як це нині передбачено Законом України «Про захист прав споживачів», а й тоді, коли це здійснюється для задоволення сімейних, домашніх, культурно-побутових, фінансових та інших особистих побутових потреб [25].

О. Ю. Поліщук пропонує розширити поняття «споживач», включивши в коло його суб'єктів юридичних осіб, і викласти визначення споживача у такій редакції: «споживач – особа, яка придбає, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника» [26].

Водночас, О. П. Письменна вважає, що поняття «споживач», чітко визначене у Законі, відповідає ЦК України, а отже, немає необхідності на сьогоднішньому етапі вносити до нього зміни і доповнення [27].

Вважаємо, що визначення поняття «споживач» у Законі України «Про захист прав споживачів» потребує певного вдосконалення. Мова йде про вживання в ньому цивільно-правового поняття «фізична особа». Адже відповідно до ст. 24 Цивільного кодексу України, фізичною особою вважається людина як учасник цивільних відносин. У цьому ж випадку мова йде про людину як учасника конституційних відносин. У конституційному праві, коли йдеться про права і свободи, замість поняття «фізична особа» вживаються терміни «громадянин» або «людина». При цьому поняття «людина» конкретизується шляхом використання словосполучення «громадя-

нин, іноземець або особа без громадянства». Саме воно має, на наш погляд, вживатися у конституційному законодавстві стосовно визначення поняття «споживач».

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [ред.-уклад. Бусел В.Т.] – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – С.1176.
2. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р., № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
3. Про захист прав споживачів: Закон СРСР від 22 травня 1991 р., № 2184-1 // <http://pravo.levonevsky.org>
4. Про внесення змін до Закону України «Про захист прав споживачів»: Закон України від 1 грудня 2005 р., № 3161-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 7. – Ст. 84.
5. Про ратифікацію Угоди про основні напрями співробітництва держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі захисту прав споживачів: Закон України від 7 березня 2002 р., № 3102-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – Ст. 227.
6. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 24 червня 2004 р., № 1875-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 47. – Ст. 514.
7. Про хімічні джерела струму: Закон України від 23 лютого 2006 р., № 3503-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 33. – Ст. 279.
8. Про рекламу: Закон України від 3 липня 1996 р., № 270/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.
9. Про видавничу справу: Закон України від 5 червня 1997 р., № 318197-ВР // Офіційний вісник України. – 1997 р. – № 28. – С. 3.

10. Про природні монополії: Закон України від 20 квітня 2000 р., № 1682-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 238.
11. Про інформаційні агентства: Закон України від 28 лютого 1995 р., № 74/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – Ст. 83.
12. Про питну воду та питне водопостачання: Закон України від 10 січня 2002 р., № 2918-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 16. – Ст. 112.
13. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29 листопада 2001 р., № 2866-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 78.
14. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 р., № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
15. Про транспортно-експедиторську діяльність: Закон України від 1 липня 2004 р., № 1955-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 52. – Ст. 562.
16. Цивільний кодекс України: за станом на 10.02.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
17. Господарський кодекс України: за станом на 24.02.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
18. Про захист прав споживачів: Закон Республіки Казахстан від 5 червня 1991 р., № 640-XII // <http://www.potrebitel.kz/static/zakon-o-zashite-pp.html>
19. Про захист прав споживачів: Закон Азербайджанської Республіки від 19 вересня 1995 р., № 1113 // www.helionprime.az/?p=legisla
20. Левчук Л. Деякі питання удосконалення поняття «споживач» / Лада Ростиславівна Левчук // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 12. – С. 105.
21. Про захист прав споживачів: Закон Республіки Білорусь від 8 липня 2008 р. // <http://www.tamby.info/zakon>
22. Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран: Сб. нормативных актов. Обязательственное право. Учеб. пособие / Под ред. В. К. Пучинского, М. И. Кулагина. – М., 1989. – С. 21-22.
23. Про захист прав споживачів у дистанційних контрактах: Директива 97/7/ЄС Європейського парламенту та Ради від 20 травня 1997 р. // <http://zakon.rada.gov.ua>
24. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів. (Класифікація форм власності ДК 001:2004). (Класифікація організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004): Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 травня 2004 р. № 97 // <http://zakon1.rada.gov.ua>
25. *Осетинська Г. А.* Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України: автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.03 / Осетинська Ганна Анатоліївна. – К., 2006. – С. 6.
26. *Поліщук О. Ю.* Цивільно-правовий статус споживача за законодавством країн-учасниць СНД: порівняльно-правовий аспект [Електронний ресурс] / Олена Юрївна Поліщук // Міжнародний науковий журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2007. – № 1-2. – С. 285. – Режим доступу до журн.: <http://comparativelaw.org.ua>
27. *Письменна О. П.* Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг): автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.03 / Письменна Олена Пилипівна. – Одеса, 2007. – С. 9.